

Araştırma Makalesi • Research Article

Kur'ân'daki Lafzî Müteşâbihâtın Kur'ân'ın İ'câzıyla İlişkisi

The Relationship of the Literal Mütesâbihât in the Qur'an and the Qur'an's I'câz

Mehmet Salmazzem *

Öz: Kur'ân'ın ilâhî kaynaklı olduğunun en büyük delili şüphesiz kendisidir. Mana yönünden sahip olduğu pek çok özelliğiyle benzersiz bir söz olan Kur'ân'ın pek çok i'câz vechi lafızlarındaki inceliklerde saklıdır. Fakat Kur'ân'ın mucizevî yönüne iman etmek ile bunu ortaya koymak arasında fark vardır. Bütün müminler, Kur'ân'ın ilâhî menşeli olduğuna iman ederken aynı şekilde onun i'câz özelliklerinden hareketle ilâhîliğini ortaya koyamazlar. Gerçek şu ki Kur'ân'ın benzersiz bir yapıya sahip olduğunun ortaya konulması, ancak bazı niteliklere aynı anda sahip olunmasıyla mümkün olabilir. İlmî yeterliliğe, geniş bir perspektife, duru ve parlak bir zekâyâ sahip olmanın yanında fitrî bir yeteneğe de ihtiyaç vardır. Bunların başında olumlu bakış açısı ve samimiyet gelmektedir. Çünkü bunlardan yoksun hiçbir yetkinlik Kur'ân'ın i'câz niteliğini hakkıyla ortaya koyamaz. Kur'ân'daki lafzî müteşâbihât, Kur'ân karşıtları için Kur'ân'ın karalanması için bir bahane niteliğini taşımaktadır. Fakat meseleye vakıf olanlar için ise lafzî müteşâbihât, Kur'ân'ın beyânî i'câzının önemli örneklerinden biridir. Kur'ân'daki bazı lafzî müteşâbihlerin incelenmesinin hedeflendiği bu çalışmada doküman analizi metoduna başvurulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'ân, İ'câzu'l-Kur'ân, Müteşâbih, Lafzî Müteşâbih

Abstract: The greatest proof that the Qur'an is of divine origin is undoubtedly itself. Many i'jaz aspects of the Qur'an, which is a unique word with its many features in terms of meaning, are hidden in the subtleties of its words. However, there is a difference between believing in the miraculous aspect of the Qur'an and having knowledge of it. While all believers believe that the Qur'an is of divine origin, they cannot reveal its divinity based on its i'jaz characteristics. Revealing that the Qur'an has a unique structure can only be possible by having certain qualities at the same time. In addition to having scientific competence, a broad perspective, a clear and bright mind and an innate ability needed. At the beginning of these are positive perspective and sincerity. Because no competence lacking these can properly reveal the i'jaz quality of the Qur'an. The literal mutashabihat in the Qur'an is an excuse for the opponents of the Qur'an to defame the Qur'an. But for those who are familiar with the issue, literal mutashabihat is one of the important examples of the Qur'an's declarative i'jaz. In this study, which aims to examine some literal mutashabihs in the Qur'an, the document analysis method will be applied.

Keywords: Tafsir, Qur'an, I'cazu'l-Qur'an, Mutasabih, Literal Mutasabih

* Doç. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0001-8526-4512 salmazzem.m@gmail.com

Cite as/ Atıf: Salmazzem, M (2022). Kur'ân'daki lafzî müteşâbihâtın Kur'ân'ın i'câzıyla ilişkisi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 753-767. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1052029>

Received/Geliş: 01 January/Ocak 2022

Accepted/Kabul: 18 June/Haziran 2022

Published/Yayın: 30 August/Ağustos 2022

Giriş

Müteşâbih, شبه /ş-b-h kökünden türemiş olup sözlükte, işlerin ya da iki şeyin ayırt edilemeyecek şekilde karışması, birbirine benzemesi manasına gelmektedir (Cevherî, 1990: 6/2236; İbn Fâris, 1979: 3/ 243; İbn Manzûr, ts.: 4/2189-2191; Zemahşerî, 1998: 1/ 493). Terim olarak müteşâbih, Kur'ân'da yer alan bir ifadenin diğer bir ifadeye, lafız ya da mana yönünden benzemesi nedeniyle yorumlanmasındaki güçlüğü ifade etmektedir (İsfahânî, 2009: 235). “Müteşâbih âyetler” terkibi ise birçok manaya gelebilen ve bu manalardan birini tayin edebilmek için hârici bir delile ihtiyaç duyulan âyetler için kullanılmaktadır (Suyûtî, 2008: 425; Cerrahoğlu, 1997: 128).

Kur'ânî bir kavram olarak müteşâbihi iki şekilde ele almak mümkündür. Biri muhkem kavramının karşısında bir terim olarak diğeri ise lafzî müteşâbih terkinin bir unsuru olarak ele alınabilir. Kur'ân'daki müteşâbihât hakkında ayrıntılara girmeden önce bu bağlamda muhkem kavramını kısaca tanımakta fayda vardır. Temel anlamı “engel olmak” olan muhkem sözcüğü h-k-m kökünden türemiştir (İbn Fâris, 1979: 2/91; İbn Manzûr, ts.: 2/954-955). Kur'ân âyetlerini niteleyen bir kavram olarak muhkem için farklı anlamlar verilmektedir. Zerkeşî'ye (ö. 794/1392) göre muhkem, “Allah Teâla'nın emir ve nehiyelerinde, helal ve haramın açıklanmasında verdiği hükme denir” (Zerkeşî, 1990: 2/199). Râgıb el-İsfahânî (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği) ise daha geniş bir muhkem tanımı yapmaktadır. Ona göre muhkem, lafız ya da mana yönünden her hangi bir şüpheden/belirsizlikten dolayı açıklanma gereği olmayan ifadelerle denir (İsfahânî, 2009: 251).

Mana yönündeki delaletleri açısından Kur'ân âyetlerinin tasnifi hususunda ihtilaf bulunmaktadır. Kur'ân âyetlerinin tamamının muhkem ya da müteşâbih olduğunu ileri sürenler olsa da kahir ekseriyet, “*Sana Kitab'ı indiren O'dur. Onun (Kur'an'ın) bazı âyetleri muhkemdir ki, bunlar Kitab'ın esasıdır. Diğerleri de müteşâbihtir. Kalplerinde eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onu tevil etmek için ondaki müteşâbih âyetlerin peşine düşerler. Hâlbuki onun tevilini ancak Allah bilir. İlimde yüksek pâyeye erişenler ise: Ona inandık; hepsi Rabbimiz tarafından, derler. (Bu inceliği) ancak akliselim sahipleri düşünüp anlar.*” meâlindeki Al-i İmran 3/7. âyetini delil göstererek Kur'ân âyetlerinin bir kısmının muhkem diğeri bir kısmının müteşâbih olduğunu belirtmektedirler (Suyûtî, 2008: 425). Çünkü bu âyette açık bir şekilde Kur'ân'ın bir kısmının müteşâbih, “ümm/esas, ana” olduğu, diğeri kısmının ise muhkem âyetler olduğu zikredilmektedir. İsfahânî gibi âlimler, buna ek olarak bir yönüyle muhkem diğeri bir yönüyle de müteşâbih âyetlerin olduğunu söylemektedirler (İsfahânî, 2009: 335).

Bu husustaki diğeri bir tartışma konusu, muhkem ve müteşâbih âyetlerin net olarak ayırt edilmesindeki güçlüğüle ilgilidir. Hangi âyetlerin neye göre muhkem ya da müteşâbih oldukları ihtilaf nedeni olmuştur. Bu konudaki görüşleri kısaca şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Muhkem âyetler, iman edilip kendileriyle amel edilen âyetler iken vahiy mahsulü olduğuna iman edildiği halde kendileriyle amel edilmeyen âyetler ya da ifadeler ise müteşâbihtir. Bu bağlamda nesheden âyetler muhkem, mensuh olanlar ise müteşâbih âyetlerdir (Nehhâs, 1988: 1/ 345).
- İzah edilme gereksinimi duyulmayan âyetler muhkem, diğerleri ise müteşâbihtir. Dolayısıyla yorumu hususunda ittifak edilen âyetler muhkem, ihtilaf edilenler ise müteşâbihtir (Zerkeşî, 1990: 2/199).
- Yalnızca bir anlama yorumlanabilen âyetler muhkem, birden fazla anlama te'vil edilenler ise müteşâbih âyetlerdir (Zerkeşî, 1990: 2/199).

Diğeri taraftan müteşâbihlerin yorumlanması ile alakalı olarak da çeşitli değerlendirmeler yapılmaktadır. Bazı görüşlere göre müteşâbihlerin bir kısmının anlamını sadece Yüce Allah bilmektedir. Örneğin kıyametin vakti, Dâbbetu'l-arzın ne zaman çıkacağı ve hangi niteliklerinin olduğu hususunda yorum yapma imkânı yoktur. Bazı girift elfâz ya da ahkâm gibi müteşâbihlerin anlamı ise bilinebilir (Suyûtî, 2008: 430-431). Fakat bunların yorumunun da herkes tarafından bilinmeyeceği şeklinde bir kayıt konulmuştur. İlimde derinleşenler, ancak bu konularda yorum yapabilirler. Hatta İsfahânî'ye göre rasih âlimleri de bu hususta ayırmak gerekir. Bu minvaldeki müteşâbihâtın bir kısmını ancak Hz. Ali ve

İbn Abbas gibi Hz. Peygamber'in duasına mazhar olan rasih/geniş ve derinlikli bilgi sahibi âlimler bilebilir (İsfahânî, 2009: 336).

İslam âlimleri, müteşâbih âyetleri ekseriyetle manevî ve lafzî olmak üzere iki kısımda mütalaa etmişlerdir. Yukarıda bahsi geçen tasnifte muhkem âyetlerin karşısında zikredilen müteşâbih âyetlerin ekseriyeti, manevî müteşâbih âyetlere örnektir. Bununla birlikte çalışmamızın ana teması olan ve hakkında aşağıda malumat verilecek olan lafzî müteşâbihâtı da rasih âlimlerin yorumlayabileceği müteşâbihler kapsamında ele almak mümkündür.

1. Lafzî Müteşâbihâtın Tanımı ve Yorumlanması

Lafzî müteşâbih, konu ya da ifade bakımından aynı olayın, değişik yerlerde farklı formlarda zikredilmesine denir (Zerkeşî, 1990: 1/207; Suyûtî, 2008: 642). Diğer bir tanıma göre ise lafzî müteşâbihler, aynı ya da farklı kelimelerle tekrar eden âyetlere denir. Buna göre söz konusu âyetlerdeki müteşâbih harfler, âyetin asıl anlamıyla ilişkili olabileceği gibi âyetin anlamının değişmesinde de rol alabilir (Hatip el-İskâfî, 2001: 1/ 217).

Suyûtî (ö.911/1505), Kur'an'da lafzî müteşâbihlerin takdim-te'hir¹, fazladan bir unsurun kullanılıp kullanılmaması², marife-nekra³, müfred-cemi⁴ ve farklı harflerin kullanımı gibi çeşitli şekillerde görülebileceğini ifade etmektedir (Suyûtî, 2008: 642-643).

Lafzî müteşâbihâtı ilişkin çalışmalar, iki kısımda ele alınabilir. Birinci kısımdakiler, tefsirlerde âyetlerin bağlamı gereği olarak zikredilenlerdir. Bu husustaki yorumlar daha ziyade tekrar zannedilen âyet ya da âyetlerdeki ifadelerle alakalıdır. Örneğin, Kafirûn sûresinin âyetlerinde tekrarın olup olmadığı, aralarındaki incelikleri ortaya koyan bazı mülahazalar yapılmıştır. İkinci kısımda yer alan müstakil çalışmalarda ise tamamen lafzî müteşâbihle alakalı konular irdelenmektedir.

Lafzî müteşâbihat ile alakalı çalışmalarda yeknesak bir tasnif usûlü yoktur. Müelliflerin ekseriyeti kendilerine özgün bir yöntem takip ederek müteşâbih konusu temelde farklılık ve benzerlik açısından tasnif edilmiştir. Özetle bu çalışmalarda müfret lafızların benzeşmesi, ilgili âyetlerin bir kısmının ya da tamamının benzediği literal benzerlik ve kısmî farklılık arz eden lafzî müteşâbihlerin biçimsel benzerliği şeklinde bir tasnif yer almaktadır (Akbaş, 2020: 42-44).

2. Lafzî Müteşâbihâtın Kur'an'ın İ'câzıyla İlişkisi

Kur'an'daki lafzî müteşâbihâtın Kur'an'ın i'câzıyla olan ilişkisine geçmeden önce ana hatlarıyla i'câz hakkında malumat vermekte yarar vardır. 'a-c-z kök harflerinden mastar olan i'câz, sözlükte geride bırakmak, geçmek gibi anlamlara gelirken terim olarak ise bir anlamın en belirgin şekilde ifade edilmesine denilmektedir (İbn Fâris, 1979: 4/ 232-234; İsfahânî, t.y.: 1/419).

Kur'an'ın i'câzının terim anlamı hakkında muhtelif tanımlamalar yapılmıştır. Söz konusu terimi Kur'an'ın beyânî niteliğiyle sınırlandıran tanımlamalar olduğu gibi daha kapsamlı tarifler de yapılmıştır. Terkip halinde i'câzu'l-Kur'an'ın tanımını yapan Ebu'l-Bekâ el-Kefevî'ye (ö.1094/1683) göre "i'câzu'l-Kur'an", "belâgatteki üstün niteliğiyle Kur'an-ı Kerim'in, insan gücünü aşması ve muaraza hususunda insanı, aciz bırakmasıdır" (Ebu'l-Bekâ el-Kefevî, 1998: 149). Bu konuda her hangi bir kayıt koymadan daha kapsamlı bir tanımlama yapan meşhur Arap dil bilgini ve edebiyatçısı olan Abdülkahir el-Cürânî'ye (ö. 471/1078-79) göre ise Kur'an'ın i'câzı, Kur'an'ın benzersiz özellikleriyle muarızlarına meydan okuyarak onları bu hususta aciz bırakmasını ifade etmektedir (el-Cürânî, 1988: 32).

Mevcut bilgilere göre hicrî üçüncü asırdan itibaren Kur'an'ın i'câzı hakkında muhtelif nitelikte kitaplar yazılmaya başlanmıştır (İbn Akil Mûsa, 1997: 61-62). Bu çalışmalarda ele alınan Kur'an'ın i'câz vecihlerinin sayısı ekseriyetle farklılık arz etmektedir. Örneğin hicrî dördüncü asrın önemli dil ve

¹ Örnek için bkz.: Bakara, 2,58 ile A'raf, 7,161.

² Örnek için bkz.: Bakara, 2/6-Yasin, 36/10.

³ Örnek için bkz.: Bakara, 2/2; Lokman, 31/3.

⁴ Örnek için bkz.: Bakara, 2/35-A'raf, 7/19.

belâgat alimlerinden biri olan Rummânî (ö. 384/994), Kur'ân'ın yedi i'câz vechinin olduğunu ifade ederken⁵ modern dönem Kur'ân ilimleri araştırmacılarından biri olan Muhammed Abdülazîm Zürkânî'ye (ö. 1367/1948) göre Kur'ân'ın binlerce mucizevî özelliği bulunmaktadır (Zürkânî, 2001: 2/278-281).⁶ Bu konuda sayı vermekten kaçınan Cessâs (ö. 371/981)'a göre ise Kur'ân'ın nazmı, belâgatı ve manasıyla alakalı çok sayıda i'câz vechi bulunmaktadır (Cessâs, 1405: 3/270).

Diğer taraftan Kur'ân'ın i'câzını sadece beyânî özelliğinde arayanlar için i'câz vecihlerinin sayısı hususunda bir ihtilaf bulunmamaktadır. Fakat Kur'ân'ın i'câzının beyânî niteliğinin yanı sıra onun muhtevasıyla alakalı başka i'câz vecihlerinde arayanlar için aynı şeyleri söylemek zordur (Hâlidî, 2008: 105). Örneğin Abdulkahir el-Cürçânî (ö. 471/1078-79), *Delailu'l-İ'caz fi İlmi'l-Meani* adlı eserinde ağırlıklı olarak Kur'ân'ın belâgat ve fesahat açısından i'câz niteliğini işlemektedir (Cürçânî, 1988: 1-460) Benzer şekilde Abdurrezzak Nevfel, *el-İ'cazu'l-Adedi li'l-Kur'âni'l-Kerim* adlı eserinde tamamen Kur'ân'ın sayısal i'câz vechini irdelemektedir (Nevfel, 1987: 1-257). Bazı çalışmalarda ise Kur'ân'ın i'câz vecihlerinden birinin sadece bir konusu ayrıntılı işlenmektedir. Bunun için Meryem Şems'in çalışması örnek verilebilir. O, *el-İ'cazu't-Tibbi fi'l-Kur'ân* adlı eserinde ağırlıklı olarak bilimsel i'câz konularından biri olan tıbbî i'cazı ele almaktadır (Meryem Şems, 2005: 1-296). Buna karşın Suyûtî *Mu'tereku'l-Akrân* adlı eseri bağlamında Kur'ân'ın i'câz vecihlerini ansiklopedik usûlde otuz beş başlık altında ele almaktadır (Suyûtî, 1973: I-III).

Kur'ân'ın i'câzıyla ilgili çalışmalarda ele alınan i'câz vecihlerinin sayısal olarak farklılığın diğer bir nedeni ise mevzu bahis i'câz vechinin kapsamı ile de alakalıdır. Bir örnek ile izah etmek gerekirse; Kur'ân'ın beyanı icazıyla alakalı hususları Rummânî, sadece bir vecih olarak ele almaktadır. Hâlbuki Rummânî belâgatı on kısımda zikretmektedir. Ona göre belâgat; îcâz, teşbih, istiare, telâûm, fevasil, tecânüs, tasrîf, tazmin, mübalağa, hüsn-ü bayan olmak üzere on kısma ayrılmaktadır (Rummânî, 1976: 76). Rummânî'nin aksine Suyûtî ise neredeyse belâgatın bütün kısımlarını mustakil vecihler olarak izah etmeye çalışmaktadır (Suyûtî, 1973: 1/293-640). Dolayısıyla müellifin Kur'ân'ın i'câzı hakkındaki yaklaşımı, uzmanlık alanı ve hatta ilgisi, eserinde ele aldığı i'câz vechinin sayısını ve kimliğini belirlemektedir.

Lafzî müteşâbihatın bağımsız bir i'câz vechi olarak ele alınıp alınmamasını da aynı perspektiften okumak gerekir. Açıkçası Kur'ân'ın i'câzıyla ilgili çalışmalarda lafzî müteşâbih ismiyle müstakil bir i'câz vechi genellikle zikredilmemiştir. Fakat Suyûtî, *Mu'tereku'l-Akrân* adlı eserinde bunu Kur'ân'ın altıncı i'câz vechi başlığı altında bağımsız bir i'câz vechi olarak ele almaktadır (Suyûtî, 1973: 1/85). Bazı alimler ise Kur'ân'ın beyanı i'câzı kapsamında ele aldıkları konular ya da inceledikleri örnekler bağlamında lafzî müteşâbihâta yer vermektedirler. Cürçânî'yi örnek vermek gerekirse o, Kur'ân'ın lafzıyla alakalı i'câz özelliklerini sayarken atıfta bulunduğu "Kur'ân'ın lafızlarındaki diziliş", aynı zamanda lafzî müteşâbihâtı da içeren bir tasniftir (Cürçânî, 1988: 32). Nitekim bu çalışmada incelenecek örneklerde bu husus daha net olarak görülecektir. Kısacası Kur'ân'daki lafzî müteşâbihler, müstakil bir i'câz vechi ya da Kur'ân'ın nazmıyla i'câzının bir inceliği olarak görüldüğü anlaşılmaktadır.

Gerçek şu ki Kur'ân, hem lafız hem de mana cihetiyle sahip olduğu özellikleriyle benzersiz olduğunu muhtelif sûrelerde açıkça beyan etmektedir. Bakara, 2/23-24, Yunus, 10/38; İsrâ, 17/88 ve Tûr, 52/34. âyetlerinde Kur'ân'ın mana yönünün yanı sıra lafız itibarıyla de benzersiz olduğuna işaret edilmektedir. "Yoksa 'onu (Kur'an'ı) uydurdu' mu diyorlar? De ki: Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi Allah'tan başka gücünüzün yettiklerini de (yardıma) çağırıp, siz de onun gibi uydurulmuş on sûre

⁵ Bu vecihler kısaca başlıklar halinde şöyledir:

- Şiddetle ihtiyaç duyulduğu halde muarazanın (düello) yapılamaması
- Herkese meydan okuması
- Sarfe
- Belâgat
- Geleceğe ilişkin doğru haberler vermesi
- Olağan üstü olması
- Her çeşit mu'cize ile mukayese edilebilmesi. Bkz.: (Rummânî, 1976: 75).

⁶ Bu değerlendirmede bulunan Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân* adlı eserinde sadece Kur'ân'ın on dört i'câz vechini ele almaktadır. Bkz. (Zürkânî, 2001: 277-346).

getirin. (Hûd, 11/13.) meâlindeki âyet ile yapılan meydan okumada yalnızca lafız esas alınmıştır. Nitekim âyetteki “uydurulmuş on sûre” kaydı bunu desteklemektedir. Çünkü uydurulan bir ifadeye mananın gerçekliği aranmaz. O halde söz konusu âyette muhataplardan sadece lafız yönünden Kur’ân’ın on sûresine benzeyen bir ifade getirmeleri talep edilmektedir. Bu da Kur’ân’ın sadece lafız yönüyle dahi benzersiz olduğunu ortaya koymaktadır.

Kur’ân’ın lafzî yapısıyla benzersiz nitelikte olması ve bu özelliğiyle muarızlarına meydan okuması, her dönemde dikkatleri celp etmiştir. Kur’ân’daki harflerin ya da kelimelerin seçiminde, cümle yapısında ve bunların dizilişlerinde mühim incelikler bulunmaktadır. Kur’ân’ın bu yönüyle benzersiz bir nitelik arz ettiği, insaflı gayr-ı Müslimler tarafından da kabul edilmektedir. Elbette ki Kur’ân’ın faziletini ve onun beyânî i’câzını idrak etmek için öncelikle ön yargılardan arınmış bir bakış açısına sahip olmak gerekir. Bunun yanı sıra geniş bir ilmî birikime ve Arapçanın inceliklerine de vakıf olmak gerekir (Kuteybe, 1973: 12; Altın, 2021: 316, 321).

Kur’ân’da kusur teşkil edebilecek hiçbir unsur bulunmamaktadır. Aksi bir durumun, onun mucizevî özelliğine hâlel getireceği muhakkaktır. Lafzî müteşâbih bağlamında ele alınan benzer yapıdaki bazı ifadelerin Kur’ân’da yer alması, onun için edebî açıdan bir eksiklik olmadığı, meseleye vakıf olanlarca ikrar edilmektedir. Esasen zahiren birbirine benzeyen, hatta tekrar zannedilen ifadeler arasındaki ayrıntılarda ciddi incelikler bulunmaktadır (Eren, 2001: 93, 96, 102). İbn Kuteybe (ö. 276/889), benzer bir hususu izah etmek için “takî” örneğini vermektedir. Ona göre mücevherlerden oluşan bir takımın tasarımında aynı nitelik ve cinsten mücevherat yerine muhtelif mücevherlerden bir kombinasyonun tercih edilmesi, ona artı bir değer kattığı gibi edebî açıdan dilin daha zengin olması için muhtelif dil inceliklerine yer verilmesi de isabetli bir tercih olmaktadır (İbn Kuteybe, 1973: 13). Kuşkusuz bunun en mükemmel örneklerini Kur’ânî ifadelerde görmek mümkündür. Arapçanın belagat özelliklerini kategorize eden Rummânî’ye göre belagatın en üst mertebesinin biricik örneği yalnızca Kur’ân’dır (Rummânî, 1976: 75). Sekkâki de (ö.626/1228) benzer bir değerlendirmede bulunmaktadır. Ona göre belagatın zirvesi i’caz sınırını oluşturmaktadır (Sekkâkî, 1987: 416).

Kur’ân’ın nazım örgüsü ve edebî niteliğinin anlaşılması için belâgat inceliklerinin ve bu bağlamda hazf-zikr, ibdal, takdim-tehir vs. hususların anlam açısından delaletlerinin bilinmesi gerekir. Başka bir ifadeyle lafzî müteşâbihât ilminin konularından olan söz konusu edebî dil inceliklerin bilinmesi lazımdır (Akbaş, 2020: 50). Mamafih Kur’ân aleyhtarları ise zihinlerde şüphe oluşturmak için lafzî müteşâbihler gibi bazı hususları, Kur’ân’ı karalamak amacıyla matuf olarak kullandıkları bilinmektedir (Özdaş, 2020: 218).

Lafzî müteşâbihlerin edebî açıdan incelenmesi, Kur’ân’ın edebî yönünü ortaya çıkaracağı gibi Kur’ân-ı bu cenahtan eleştirmek isteyenlere de cevap teşkil edeceği düşünülmektedir. Lafzen müteşâbih âyetler arasındaki zahirî karışıklık, kullanılan ifadelerin, diziliş açısından benzerlikler taşımasından kaynaklanmaktadır. Fakat dikkatle incelendiğinde bu âyetler arasında ifadelerin dizilişi dâhil bazı ince farklılıklar bulunduğu görülecektir. Müfessirlerin bir kısmı, lafzî müteşâbihlerdeki inceliklere bu bağlamda dikkat çekmektedirler. Tefsir kitapları dışında bu konuyu müstakil şekilde ele alan çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin bin küsur yıl önce yaşamış olan Hatip el-İskafî (ö. 420/1029), *Dürretü’l-Tenzil ve Gürratü’l-Te’vil* adlı eserinde Kur’ân’daki lafzî müteşâbihleri ayrıntılarıyla işlemekte ve bu hususta çarpıcı analizlere yer vermektedir.

Özetle söylemek gerekirse lafzî müteşâbihât konusunun Kur’ân’ın i’cazıyla güçlü bir ilişkisinin olduğu açıktır. Yukarıda kısmen belirtildiği üzere mesele hakkında bilgi sahibi olmayan ya da bilerek hakikati çarpıtma eğiliminde olanlar için lafzî müteşâbihât, Kur’ân’ın ilahîliğini karalamaya dönük bir bahanedir. Fakat objektif bakış açısıyla meseleyi değerlendiren yetkin ilim adamlarının nazarında lafzî müteşâbihler ekseninde Kur’ân’ın ilâhî kaynağını destekleyen önemli deliller bulunmaktadır. Bunun yanı sıra münhasıran lafzî müteşâbihâtı işleyen eserlerin telif gerekçelerinden biri de bu minvaldeki mülhid iddialara cevap vermek olduğu bilinmektedir (Bereket, ts.: 78) Örneğin Hâtip el-İskâfî (ö. 420/1029), mevzu bahis konudaki eserinin, lafzî müteşâbihleri gerekçe göstererek Kur’an’da çelişkinin

olduğunu iddia edenlere cevap vermek ve bunların önüne set çekmek gayesiyle yazıldığını belirtmektedir (Hatip el-İskâfî, 2001: 1/217-219).

Yukarıdaki bilgiler ışığında Kur'ân'daki lafzî müteşâbihatın yorumlanmasında iki zıt yaklaşımın olduğunu söyleyebiliriz. Bu iki yaklaşımı ilhadî ve tasdikî/imanî yaklaşımlar olarak sınıflandırmak mümkündür.

3. Lafzî Müteşâbihâta Dair Yaklaşımlar

Bir konu, olay ya da durum hakkında sağlıklı değerlendirmede bulunmanın ön şartı o konuyla ilgili bilgi sahibi olmaktır. Aksi halde yapılan yorumlar, isabetli olmayacak hatta pek çok yanlışla da kapı aralayacaktır. Kur'ân gibi ilâhî bir kelim söz konusu olduğunda doğru ve yeterli bilginin önemi çok daha önem taşımaktadır. Örneğin Kur'ân'daki edebî incelikler hakkında söz söylemek için belagat ve fesahat başta olmak üzere Kur'ân tarihi ve Kur'ân ilimleri gibi pek çok alanda yeterli malumata sahip olmak icap etmektedir. Kur'ân'ın ilâhî niteliğini idrak etmek ya da ortaya koymak isteyenler için izlenmesi gereken yollardan biri budur. Fakat Kur'ân'ın ilahiliğine inanmayan ya da onun ilâhiliğini inkâr etme arayışında olanlar için bunların hiçbir önemi yoktur. Aksine Kur'ân'ın ilâhî vasfını karalayacak her bilgi kırıntısı onlar için "değerlidir." Lafzî müteşâbihler hakkındaki yaklaşımları da aynı pencereden okuyabiliriz.

Yeniden belirtmek gerekirse Kur'ân'daki lafzî müteşâbihat konusuna ilgi duyan islam alimlerinden bazıları meseleyi çeşitli yönlerden irdelemişlerdir. Bazıları yüzeysel olarak konuyu işlerken bazıları da Kur'ân'ın beyânî i'cazı bağlamında ayrıntılı bir şekilde işlemiştir. Buna mukabil Kur'ân karşıtları için bu konu, Kur'ân'ın karalanması, onun ilâhî vasfının inkâr edilmesi için sadece bir araçtır. Bu husustaki yaklaşımları başlıklar halinde, aşağıda yer aldığı şekilde tasnif etmek mümkündür.

3.1. İlhâdî Yaklaşım

L-h-d kök harflerinden olan ilhâd kelimesi, sözlükte bir şeye meyletmek ya da yönelmek, doğru yoldan sapmak (İbn Fâris, 1979: 5/236), kuşku duymak, hak ile batılı karıştırmak, mücadele etmek, tartışmak, emredilene yerine getirmemek gibi anlamlara gelmektedir (İbn Manzûr, ts: 5/4005-4006; Zebidî, 1965: 9/135-136). Haktan sapan kişiye ise mülhîd denilmektedir (Zebidî, 1975: 135). Kelâmî bir kavram olarak ilhâd, Allah'ın varlığı ya da birliğinin yanı sıra İslam dininin esas hükümlerini inkâr etmek veyahut bu hususta zihinlerde kuşku oluşturmak, dinî esasları hafife almak şeklinde tanımlanmaktadır (Sinanoğlu, 2000: 90). Felsefe alanında bu kelimenin karşılığı ateizmdir (Cerrahoğlu, 1987: 5).

İslam tarihi boyunca İslam karşıtlarının, Kur'ân-ı Kerim başta olmak üzere İslâmî olan her şeye umumiyetle menfî bir yaklaşım sergiledikleri bilinmektedir. Bu insanlar, Kur'ân'ın ilâhî niteliğini inkâr etmek için her türlü iddiada bulunmuşlardır. Kur'ân'da lafzen müteşâbih âyetlerin olması bu minvaldeki bahanelerden biri olmuştur. Kur'ân'daki bu ifadelerin gereksiz tekrarlar olduğunu bahane ederek bunların ilâhî sözler olamayacağını ileri sürmüşlerdir. Esasen lafzî müteşâbihler üzerinden Kur'ân hakkında ithamda bulunan mülhîdlerin tamamının aynı nitelikleri taşıdıklarını söylemek zordur. Zira onlardan bir kısmı mevzuyla alakalı her hangi bir malumat sahibi olmaksızın tamamen sathî, taklidî ve taassubî bir bakış açısıyla lafzî müteşâbihâtı yorumlamışlardır. Buna mukabil bazı oryantalistler gibi Kur'ân'ın edebî nitelikleri hakkında nispeten malumat sahibi oldukları halde bilinçli bir şekilde meseleyi çarpıtarak Kur'ân'ı Kerim'i, lafzî müteşâbihât üzerinden karalamaya çalışanlar da olmuştur. Bu insanlar, İslam dinine yönelik besledikleri kin ve nefretten dolayı, her fırsatta Kur'ân'ı Kerim'i tezyif etmekten kaçınmamışlardır. Bu husustaki bahanelerden biri de lafzî müteşâbihler olmuştur. Onlara göre lafzî müteşâbihler, gereksiz tekrarlar olup çelişkiye neden olmaktadır ki Allah'ın böyle bir üslubu kullanmış olması mümkün değildir (Dozy, 1908: 156). Örneğin İngiliz oryantalistlerden David Samuel Margoliouth (1889-1937), Kur'ân'daki ifadelerin az bir farkla genellikle aynı meselenin tekrarı niteliğinde olduğunu iddia ederken asıl amacının Kur'ân'ın ilâhî niteliğini inkâr etmek olduğu açıktır (Margoliouth, 1914: 26). Bu konuda söz konusu oryantalistlerle aynı çizgide olan, Kur'ân karşıtı çağdaş

mülhitlerden biri olan İlhan Arsel'in bazı iddiaları da bu duruma örnek verilebilir. Arsel'in aşağıdaki iddiası lafzî müteşâbihât dâhil genel olarak Kur'ân'daki tekrarları hedef almaktadır:

“Kur'an bitmeyen ve bilimselliğe ters düşen tekrarlamalarla doludur: çoğu zaman aynı sözcükler ve aynı tümceler, bazen birkaç ayet arayla ya da aynı surenin ya da farklı surelerin çeşitli yerlerinde sıralanmış olarak yer almıştır. Çoğu âyetler pek belirsiz değişikliklerle farklı yerlerde sonu gelmezcesine tekrarlanmıştır. ...Hemen belirtelim ki, insan zekâsının ve düşünme gücünün yıpranmasında, bu gereksiz tekrarlamaların büyük bir rolü olduğu muhakkaktır. Ve şu da muhakkaktır ki, bu tekrarlamalar, Kur'an'ın Tanrı yapısı değil, fakat insan yapısı bir kitap olduğu kanısını pekiştirecek nitelikte şeylerdir” (Arsel, 2015: 25). Bu bağlamda onun iddiasına göre Bakara Sûresi 62. âyet bir iki sözcük farkla Mâide sûresinin 69. âyetinde tekrarlanmaktadır” (Arsel, 2015: 28). Arsel, Rahman sûresinde farklı bağlamlarda 31 kez “ O halde Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlayabilirsiniz” şeklinde zikredilen âyet için de benzer ithamlarda bulunmaktadır. Onun iddiasına göre mezkûr âyetin 31 defa yeniden beyan edilmiş olması sırf kafiye uyumu içindir. Arsel, bu şekilde dize sonlarındaki harflerin ses itibariyle benzerliğinin sağlandığı ithamında bulunmaktadır (Arsel, ts: 300; Salmazzem, 2020: 87-89).

Anlaşıldığı kadarıyla lafzî müteşâbihler bağlamında gerek oryantalist bazı isimler gerekse Arsel gibi ateist isimlerin Kur'ân'ı Kerim'in ilâhî kaynağı hakkında şüphe uyandırmak için iddiaları benzerlik taşımaktadır. Tamamen çarpıtma ve itham nitelikli olan bu iddialarda dikkat çeken ortak niteliklerden biri olarak bunların her hangi derinlikli bir araştırmaya dayanmamış olmasını sayabiliriz.

3. 2. Tasdikî/İmânî Yaklaşım

Lafzî müteşâbihler hakkında Müslüman âlimlerin önemli değerlendirmeleri bulunmaktadır. Bu değerlendirmelerin tamamının aynı özellikte olduğu söylenemez. Müellifin bakış açısı, yazdığı eserin telif amacı ve ilgili konudaki yetkinliği gibi hususlar lafzî müteşâbihlere ilişkin yorumların niteliğini belirlemektedir. Kanaatimizce Kur'ân'daki lafzî müteşâbihât hakkındaki Müslüman âlimlerin yaklaşımlarını sathî ve tafsilî olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür.

3.2.1. Sathî Yaklaşım

Lafzî müteşâbih bağlamında zikredeceğimiz sathî yaklaşımın, Kur'ân'daki lafzî müteşâbihât hakkında ayrıntılara girmek, aralarındaki incelikleri ortaya koymak gibi bir hedefinin olduğu söylenemez. Bu yaklaşımda, Kur'ân'ın ezberlenmesi sırasında, hafızların lafzen müteşâbih olan âyetleri bir biriyle karıştırmadan ezberlemelerini kolaylaştırmak hedeflenmektedir (Hatip el-İşkâfî, 2001: 1/62-63). Nitekim geçmişte hicrî ikinci asrın ikinci yarısına kadar giden lafzî müteşâbihât ile ilgili ilk çalışmalar, daha ziyade Kur'ân hafızlarına yol göstermek için telif edilmişlerdir. Çünkü hafızlar, müteşâbih ifadelerin yerlerini karıştırabilmiş ve bu yüzden doğru ezber yapmakta güçlük çekmişlerdir. Nitekim bu hususta yapılan ilk çalışma, yedi kıraat imamlarından biri olan Ali b. Hamza el-Kisâî'ye (ö. 189/805) ait *Müteşâbihu'l-Kur'ân* adlı eser olup bu çalışmada mezkûr amaçlar gözetilmiştir (Kisâî, 1994; Suyûtî, 2008: 642). Benzer amaçlar İbnü'l-Münâdî'nin (ö. 336/947) *Müteşâbihu'l-Kur'ân* adlı eserinde vazedilmiştir. Bahsi geçen çalışmaların mahiyetine, okuyucu açısından ışık tutacak iki müteşâbih âyete yer verilecektir:

وَمَا جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْرَىٰ لَكُمْ وَلِتَطْمَئِنَّ قُلُوبُكُم بِهِ ۗ وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ (Al-i İmran, 3/126).
وَمَا جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْرَىٰ وَلِتَطْمَئِنَّ قُلُوبُكُم بِهِ ۗ وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (Enfâl, 8/10).

Hafız adayı, Enfâl 8/ 10. âyeti ezberlemeye çalışırken burayı daha öncesinden ezberlemiş olduğu Al-i İmran 3/126. âyet ile karıştırabilir ve devamını da oradan getirebilir ya da her iki sûreyi ezberledikten sonra aksi bir geçişi yapabilir. Lafzî müteşâbihlerle ilgili ilk çalışmalarda, anlama ilişkin detaylara yer verilmeden sadece müteşâbih ifadeler bir araya getirilmiş ve böylece hafızlara, Kur'ân'ın ezberlenmesi sırasında kolaylık sağlanmıştır.

3.2.2. Tafsilî Yaklaşım

Müslüman âlimlerin lafzî müteşâbihat hakkındaki çalışmalarını dikkate aldığımızda bu konudaki yaklaşımlardan birinin tafsilî nitelikli olduğu söylenebilir. Tafsilî yaklaşımda, lafzî müteşâbihâtteki

inceliklerin ortaya konulması hedeflenmektedir. Kuşkusuz bütün bunlar, Kur'an'ın i'caziyle da alakalı hususlardır. Nitekim Kur'an'daki lafzî müteşâbihâtın anlamsız olduğu ve gereksiz tekrara neden olduğunu iddia eden Kur'an düşmanı mühlidlere cevap vermek amacıyla telif edilen eserler bu kabildendir. Bu özellikleri taşıyan ilk eserlerden biri ise Hatip el-İskâfî'ye ait olan *Dürratü't-Tenzil ve Gürratü't-Te'vil* adlı çalışmasıdır (Hatip el-İskâfî, 2001: 1/69-72). Bu hususta Hatip el-İskâfî'nin şu sözleri önem taşımaktadır. “Cenab-ı Hak, bir âyeti bir yerde belli lafızlarla ifade ederken başka yerlerde söz konusu âyeti bazı değişikliklerle Kur'an'ın başka yerlerinde zikretmesinde muhakkak bir hikmet bulunmaktadır. Buradaki hikmeti idrak edenler muvaffak olurken, idrak etmeyenler ise muvaffak olamamışlardır” (Hatip el-İskâfî, 2001: 1/250-251). Bu kabilden önemli eserlerden bazılarının künyeleri şöyledir: Mahmud. B. Hamza b. Nasır el-Kirmânî (ö.500/1106), *el-Burhân fî Tevcihi Müteşâbihi'l-Kur'an*; Bedruddîn Ebû Abdullah Muhammed b. İbrahim b. Cemâa (ö.733/1333), *Keşfu'l-Maânî fî'l-Müteşâbihi'l-Mesânî*.

Kısacası lafzî müteşâbihât ile ilgili ilk çalışmalarda lafzen müteşâbih olan âyetleri bir araya getirmek/cem' etmekle yetinilmiştir. Fakat daha sonraki süreçte bu konuda yazılan çalışmalarda ise lafzen müteşâbih olan âyetler arasındaki incelikler ortaya konulmuş ve buna bağlı olarak değerlendirmeler yapılmıştır. Hemen belirtmek gerekir ki bu çalışmada lafzen müteşâbih olan bütün âyetler hakkında ayrıntılı tahlillerin yapıldığı söylenemez. Sadece bazı örnekler üzerinden bu yaklaşım hakkında malumat verilecektir. Kuşkusuz lafzen müteşâbih âyetler arasındaki detayları sadece bu husustaki müstakil çalışmalar ortaya koymuş değildir. Bu manada müstakil eserlerin yanı sıra tefsirlerde de önemli bazı değerlendirmeler yapılmıştır. Fakat tefsirlerde bu meselenin, lafzî müteşâbih şeklinde hususî bir başlık altında incelendiği söylenemez (Hatip el-İskâfî, 2001: 1/70-71).

3.2.2.1. Bazı Örnekler Işığında Lafzî Müteşâbihlerin Tafsilî Yorumu

Örnek 1:

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَى وَالصَّابِئِينَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ⁷

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئُونَ وَالنَّصَارَى مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ⁸

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئِينَ وَالنَّصَارَى وَالْمَجُوسَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا إِنَّ اللَّهَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ⁹

Lafzen müteşâbih olan mezkûr âyetlerde bahsedilen inanç gruplarının sıralanışındaki inceliklere dair, konunun ehli olan isimler tarafından ana hatlarıyla şu değerlendirmeler yapılmıştır:

Hatip el-İskâfî, söz konusu âyetlerin başında geçen “إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا / şüphesiz iman edenler” den maksadın Hz. İbrahim'e inananlar olduğunu düşünerek âyetlerdeki ifadelerin sıralanışı hakkında yorumda bulunmaktadır. Ona göre Bakara, 2/62. âyetinde zikredilenlerin tertibinde kutsal kitapların indiriliş sırası esas alınmıştır. Buna göre Hz. İbrahim'e verilen suhûf, Tevrat'tan önce olduğu için ona inananların zikri, sıralama olarak öne alınmış, ondan sonra sırasıyla Yahudi ve Hristiyanlardan bahsedilmiştir. İskâfî'ye göre belli bir din üzerine sabit kalmayan ve kendi kutsal kitapları olmayan Sabiilerin ehl-i kitaptan sonra zikredilmesi uygun olmuştur. Kısacası İskâfî bu âyette kutsal kitap tertibinin esas alınmak suretiyle bir sıralamanın yapıldığını düşünmektedir. Benzer bir yaklaşımı Kirmanî (ö.500/1106'dan sonra) ve İbn Cemâa da (ö. 733/1333) ortaya koymaktadırlar. Ayrıca her iki isim, yukarıdaki âyetlerde ehl-i kitap olmanın fazilet açısından üstünlüğüne vurgu yapıldığını düşünmektedirler. Onlara göre Bakara Sûresi 62. âyetinde ehl-i kitabın faziletine vurgu yapıldığı için

⁷ İlgili Âyetin Meâli: “Şüphesiz, inananlar, Yahudi olanlar, Hristiyanlar ve Sabiilerden Allah'a ve ahiret gününe inanıp yararlı iş yapanların ecirleri Rablerinin katındadır. Onlar için artık korku yoktur. Onlar üzülmeceklerdir.” Bkz. Bakara, 2/62.

⁸ İlgili Âyetin Meâli: Doğrusu inananlar, Yahudiler, Sâbiiler ve Hristiyanlardan Allah'a ve ahiret gününe inanan, yararlı iş yapan kimselere korku yoktur, onlar üzülmeceklerdir. Bkz. Mâide, 5/69.

⁹ İlgili Âyetin Meâli: Şüphesiz, iman edenler, Yahudiler, Sâbiiler, Hristiyanlar, Mecûsiler ve Allah'a ortak koşanlar var ya; Allah, kıyamet günü onların aralarında mutlaka hüküm verecektir. Çünkü Allah, her şeye şahittir. Bkz. Hac, 22/17.

tarihteki zaman faktörü açısından Sabiiler daha önce oldukları halde ehl-i kitap olan Hristiyanlardan sonra zikredilmişlerdir.¹⁰

Maide, 5/69. âyetinde ise “Sabiiinûn/sabiiler” ifadesinin “Nasara/Hristiyanlar”dan önce zikredilmiş olmasının gerekçesi, zaman faktörüne işaret edilerek açıklanmaktadır. Mezkûr isimlere göre her ne kadar Sabiiler, kutsal bir kitaba sahip olmamakla Hristiyanlardan geriye düşseler de zaman açısından Hristiyanlardan önce müntesipleri bulunmaktaydı. Nitekim Maide, 5/69. âyetinde zaman tertibi esas alındığı için “Sabiiinûn/Sabiiler” ifadesi “Nasara/Hristiyanlar” ifadesinden önce zikredilmiştir (Hatip el-İskâfî, 2001: 1/203; İbn Cemâa, ts.: 106-107; Kirmânî, 1986: 31). Kirmani’ye göre bu âyette her ne kadar lafzen Sabiiler takdim edilmiş olsa da takdiri olarak tehir edilmişlerdir. Zira ilgili âyette önceki kelimelere atf edilmiş olsaydı bu kelimenin ve’Sabiiine şeklinde mansub gelmesi gerekirdi fakat ve’s-Sabiiüne biçiminde merfu’ kılınmıştır. Kirmani’ye göre bu tür müteşâbih âyetlerdeki incelikler, Kur’ân’ın i’cazını göstermektedir (Kirmânî, 1986: 31).

İbn Cemaa, bahsi geçen lafzî müteşâbih âyetlerin tertibinde, Yahudilerin tevhid ehli, Hristiyanların ise müşrik olmalarına dikkat çekildiğini düşünmektedir. Ona göre Hristiyanlar müşrik olmalarından ötürü Hac, 22/17. âyette Hristiyanlar, Mecusi ve müşriklerle yan yana zikredilmiştir. Fakat tevhid ehli olmalarından ötürü Yahudiler, bahsi geçen müteşâbih âyetlerin tamamında âyetteki sıralama itibariyle takdim edilmişlerdir (İbn Cemâa, ts.: 106-107).

Kısacası yapılan değerlendirmelere bakıldığında, mezkûr âyetlerde zikredilen dinî grupların sıralanışı noktasında fazilet ve zaman olmak üzere iki hususun önem arz ettiği anlaşılmaktadır.

Örnek 2:

وَلَنْ تَرْضَىٰ عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارَىٰ حَتَّىٰ تَتَّبِعَ مَلَّتَهُمْ قُلْ إِنْ هَدَىٰ اللَّهُ هُوَ الْهُدَىٰ وَلَنْ اتَّبِعْتَ أَهْوَاءَهُمْ بَعْدَ الَّذِي جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ مَا لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ¹¹

وَلَنْ أَتَّبِعَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ بِكُلِّ آيَةٍ مَا تَبِعُوا قِبْلَتَكَ وَمَا أَنْتَ بِتَابِعٍ قِبْلَتَهُمْ وَمَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍ وَلَنْ اتَّبِعْتَ أَهْوَاءَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ إِنَّكَ إِذَا لَمِنَ الظَّالِمِينَ¹²

وَكَذَلِكَ أَنْزَلْنَاهُ حُكْمًا عَرَبِيًّا وَلَنْ اتَّبِعْتَ أَهْوَاءَهُمْ بَعْدَمَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ مَا لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا وَاقٍ¹³

Âlimler, lafzen müteşâbih olan bu âyetlerde kullanılan bazı kelime ve edatlara dikkat çekmektedirler. Bunlar kısaca şunlardır:

- Bakara, 2/120. âyetinde “الَّذِي” lafzı kullanılırken diğer iki âyette bunun yerine “مَا” edatı kullanılmıştır.
- Bakara, 2/145. âyetinde بَعْدَ مَا جَاءَكَ ifadesinden önce مِنْ edatı kullanılırken Ra’d, 13/37. âyetinde bu edat kullanılmamıştır.

Başta Hatip el-İskâfî olmak üzere bu tür konulardaki incelikleri ortaya çıkarmaya çalışan âlimler özetle şu bilgileri kaydetmektedirler: İskâfî, öncelikle “الَّذِي” ile “مَا” lafızlarının gramer açısından farklarını ortaya koymaktadır. Ona göre marifelik konusunda “الَّذِي” lafzı “مَا” lafzından daha kapsamlıdır. Fakat nekra yönüyle “مَا” edatı, “الَّذِي” edatına göre daha kapsamlıdır. Bundan dolayı “الَّذِي” lafzı, ism-i işaretlerle birlikte kullanılabilir ve onlara sıfat olabilir. Mesela, هَذَا الَّذِي هُوَ جُنْدٌ لَكُمْ يَنْصُرُكُمْ

¹⁰ Bu ayet içinde zikredilen dinlerin doğruluk değeri taşıdığını temellendirmek için kullananlar da olmuştur. Detaylı bilgi için bkz.: (Yıldız, 2021: 255).

¹¹ Meâl: Dinlerine uymadıkça Yahudiler de Hristiyanlar da asla senden razı olmayacaklardır. De ki: Doğru yol, ancak Allah'ın yoludur. Sana gelen ilimden sonra onların arzularına uyacak olursan, andolsun ki, Allah'tan sana ne bir dost ne de bir yardımcı vardır. Bkz. Bakara, 2/120.

¹² Meâl: Yemin olsun ki (habibim!) sen ehl-i kitaba her türlü âyeti (mucizeyi) getirsen yine de onlar senin kıblene dönmezler. Sen de onların kıblesine dönecek değilsin. Onlar da birbirlerinin kıblesine dönmezler. Sana gelen ilimden sonra eğer onların arzularına uyacak olursan, işte o zaman sen hakkı çiğneyenlerden olursun. Bkz. Bakara, 2/145.

¹³ Meâl: Ve böylece biz onu Arapça bir hüküm (hikmetli bir söz) olarak indirdik. Eğer sana gelen bu ilimden sonra, onların arzularına uyarsan, (işte o zaman) Allah tarafından senin ne bir dostun ne de koruyucun vardır. Bkz. Ra’d, 13/37.

âyetlerindeki kullanımları bu duruma örnek vermek mümkündür. Bu âyetlerde “الَّذِي” lafzı, yerine “مَا” lafzı kullanılmaz. Çünkü “مَا” lafzı sıfat görevini icra edemez. Diğer taraftan “الَّذِي” lafzının tesniye ve cemi’ şeklindeki formları olduğu gibi müennes ve müzekker durumları da bulunmaktadır. Fakat aynı şeyleri “مَا” lafzı için söylemek mümkün değildir. “الَّذِي” ile “مَا” lafızları arasında zikredilen diğer bir fark ise “الَّذِي” lafzı için marifelik alameti olan elif ve lam harfleri gerekli bir unsur iken “مَا” için böyle bir şeyden bahsetmek mümkün değildir. “مَا” lafzı, güçlü bir ibham edatı olduğundan taaccub durumunu ifade etmek için kullanılabilir. ¹⁴

İşkâfi bu açıklamalar ışığında ilgili âyetler arasındaki incelikleri ortaya koymaya çalışmaktadır. Buna göre Bakara, 2/120. âyetinde “مَا” lafzı yerine “الَّذِي” lafzının kullanılması meselenin bilinme düzeyi ile alakalıdır. Şöyle ki ilgili âyette Yüce Allah, Yahudi ve Hristiyanların benimsedikleri yolun “küfür” olduğunu bunun karşısında ise Allah’ın razı olduğu yolun; yani bütün yönleriyle İslam’ın ise doğru yol olduğunu beyan buyurduktan sonra bunu belirtmek üzere “الَّذِي” lafzını kullanmıştır. Zira hangi yolun “küfür” hangisinin “hidayet” olduğu bilindikten sonra bu duruma en uygun lafız, “الَّذِي” lafzıdır. Çünkü ortada herhangi bir müphemlik olmadığı için “مَا” lafzı kullanılmamıştır. Ayrıca “...Sen şöyle de: Kuşkusuz Allah’ın yolu doğru yol olandır. Sana gelen ilimden sonra onların isteklerine uyacak olursan, Allah’tan sana ne bir dost ne de bir yardımcı vardır.” (Bakara, 2/120) âyetinde İslam’ın bütün yönleriyle doğru yol olduğu belirtilerek kapsam oldukça geniş tutulmuştur. Âyetin devamında “...Sana gelen ilimden sonra...” ifadesinde zikri geçen “ilim” İslam’ın bütün yönleriyle doğru yol olduğu bilgisidir. Dolayısıyla sadece belli bazı yönleriyle değil bir bütün olarak her yönüyle İslam’ın doğru yol olduğu bilinmektedir. Kısacası bahsi geçtiği üzere bilinebilirlik noktasında kapsam genişledikçe “الَّذِي” lafzının kullanılması daha doğru olmaktadır (Hatip el-İşkâfi, 2001: 1/270-279).

Kirmânî de bu hususta İşkâfi ile aynı gerekçeleri sıralamaktadır. Ona göre Bakara 2/120. âyette bahsedilen Allah katında yegâne dinin İslam olduğu ve Kur’ân’ın da Allah’ın kelâmı olduğu yönündeki “ilim”, mükemmel nitelikteki ilim olup ötesinde bir bilgi söz konusu olamaz. Başka bir ifadeyle bundan daha açık ve net bir bilgi söz konusu olamaz. Bu durumda “الَّذِي” kelimesinin kullanımı “مَا” kelimesinden daha isabetlidir. Çünkü marifelik söz konusu olduğu zaman “الَّذِي” kelimesi, “مَا” kelimesine göre daha güçlü niteliktedir.

İşkâfi’ye göre diğer iki âyette bahsedilen hususların kapsamı bu kadar geniş değildir. Örneğin “Andolsun sen kendilerine (ehl-i kitaba) her türlü âyeti (mucizeyi) getirsen, onlar senin kıblene yine de dönmezler. Sen de onların kıblesine dönecek değilsin. Onlar birbirlerinin kıblesine dönmezler. Sana gelen ilimden sonra eğer onların arzularına uyacak olursan, o zaman sen zulmedenlerden olursun.” (Bakara, 2/145) Meâlindeki âyette bağlam, ehl-i kitabın kıbleye yönelme hususunda Hz. Peygamber’e olan muhalefetleriyle alakalıdır. Âyetin devamında bahsi geçen kıbleye yönelmeden sonra “...Sana gelen ilimden sonra...” ifadesinin kıble dışında neleri kapsadığı açıkça bilinmediğinden “الَّذِي” lafzı yerine “مَا” lafzı tercih edilmiştir. Çünkü bilinebilirliğin kapsamı dar olduğunda “مَا” lafzı, geniş olduğunda ise “الَّذِي” lafzı kullanılmaktadır. Benzer bir durum Ra’d, 13/37. âyeti için de geçerlidir (Hatip el-İşkâfi, 2001: 1/275-276).

Kirmânî, bu hususta Bakara, 2/145. âyetinde “مَا” kelimesinin kullanılmasını bilginin kapsam meselesi ekseninde izah etmektedir. Ona göre âyette bahsedilen bilgi kıble hakkındadır. Kuşkusuz bu bilgi çok kapsamlı bir bilgi değildir. Bunun haricinde Kirmânî, Bakara, 2/120. âyetinden farklı olarak Bakara, 2/145. âyetinde “مِنْ” harfinin kullanılmasındaki ayrıntıya işaret etmektedir. Söz konusu âyette ibdia-i gaye için “مِنْ” kullanılmıştır.¹⁵ Çünkü buradaki takdir şöyledir. Sana kıble hakkında bilgi geldikten sonra. Nitekim ilk kıble bu âyet ile nesh edilmiştir. Buna karşın Bakara, 2/120. âyetinde belli

¹⁴ Meâl: Rahmân olan Allah'a karşı şu size yardım edecek askerleriniz hani kimlerdir? İnkârcılar ancak derin bir gaflet içinde bulunmaktadırlar.; Allah size verdiği rızıkı kesirse, size rızık verebilecek olan kimdir? Hayır, onlar azgınlık ve nefrette direnip durmaktadırlar. Mülk, 67/20-21.

¹⁵ Sonucu bulunan bir şeyin başlangıç noktasını ifade etmek için “min” edatı kullanılır. Bu başlangıç noktası, lafız ya da mana yönünden bir hususla alakalı olabileceği gibi mekânsal veyahut zamansal bir başlangıç ile de alakalı olabilir. Bkz. Zerkeşi, 1990: IV/355.

bir vakit ile sınırlı bir durum olmadığı için “مِنْ” kullanılmamıştır. Ra’d, 13/37. âyetinde de benzer şekilde “مِنَ” ile birlikte “مِنْ” kullanılmamıştır. Çünkü buradaki bilgiden maksad Kur’ân’dır. Kur’ân’ın ise belli bir vakte bağlı ya da geçici olan bir özelliği yoktur (Kirmânî, 1986: 33).

Örnek 3:

Kur’ân’da lafzen müteşâbih olan âyetlerdeki incelikleri ortaya koymayı hedefleyen müellifler, dikkatlerden kaçan pek çok noktaya işaret etmektedirler. Lafzî müteşâbih ifadeler arasındaki benzerlik ve farklılıkların anlamı üzerinde önemli değerlendirmelerde bulunmaktadırlar. Böylece müteşâbih ifadelerin her birinde, diğerinden farklı olarak tercih edilen bir kelimenin hatta bir harfin dahi mühim bir işlevinin olduğuna tanıklık etmekteyiz. Bu hakikati aşağıda bahsi geçen Enâm, 6/97, 98 ve 99. âyetlerin sonunda zikredilen **يَعْلَمُونَ**, **يَفْقَهُونَ** ve **يُؤْمِنُونَ** kelimelerin tercih edilmesine ilişkin ortaya konulan gerekçeler bağlamında görme imkânı bulacağız.

Filhakika bu hususta müstakil çalışmaları bulunan sembol isimler, gerek ilgili âyetlerin bağlamı gerekse bizzat âyetlerin içerdiği mesajlara dikkatleri çekerek âyetlerin sonunda kullanılan söz konusu kelimelerin olabilecek en uygun kelimeler olduğunu belirtmektedirler. Örneğin En’âm, 6/97. âyeti, Allah’ın marifetine dikkat çeken âyetlerden sonra gelmektedir. Bu âyetlerin tamamı, aklî ve naklî yollarla Allah’ın varlığının ve birliğinin bilinmesine delalet etmektedir. Mesela güneşin, ayın ve yıldızların hesaplamaları sayesinde istikameti ya da günümüzdeki ifadeyle rotayı belirlemek ancak bu konulardaki bilgiye vakıf olmakla mümkündür. Kuşkusuz bütün bunların sadece tefekkür yoluyla elde edilmesi mümkün değildir. Dolayısıyla âyette zikredilenlere ilişkin bilgi, haddi zatında bahsi geçen nesnelere yaratıcısı olan Allah’a ve O’nun birliğine dair önemli incelikler taşıdığı açıktır. Son tahlilde âyette zikredilenleri idrak eden kişi de âlim sayılır. Gerçekten de âyet, “يَعْلَمُونَ” ifadesiyle son bularak ilme vurgu yapmakta ve tam da bu minvaldeki bir noktaya atıfta bulunmaktadır. Bu durumda mezkûr kelimeler içerisinde tercih edilebilecek en uygun kelimenin “يَعْلَمُونَ” kelimesi olduğu anlaşılmaktadır (Hatip el-İskâfî, 2001: 2/530-531; İbn Cemâa, ts.: 106-107; İbn Zübeyr es-Sakafî, 1971: 164-165; Kirmânî, 1986: 6-66).

İkinci sırada yer alan En’âm, 6/98. âyetin anlamına bakıldığında ilgili âyetin temel mesajlarından birinin ölümden sonra yeniden dirilişin, haşrin, hesap ve cezanın olacağını, idraklere sunmak olduğu anlaşılmaktadır. Bunu da insanın ilk inşasına, çeşitli durumlardaki dönüşümüne işarette bulunarak yapmaktadır. Buna göre insanların bir nefisten yaratılması, daha sonra onların sulb’den anne rahmine, ardından dünya hayatına, oradan ölüme intikal etmelerinde bir incelik bulunmaktadır. Böylece Yüce Allah’ın insanı ölümden hayata, hayattan da ölüme intikal ettirdiği gibi ölümünün ardından da kendisine hayat verebileceği ona hatırlatılmaktadır. Ayrıca âyette emaneten konaklama yeri anlamında zikredilen **مُسْتَوْدَعٌ** kelimesi dünya hayatına işaret ederken **مُسْتَقَرٌّ** kelimesi ise kalıcı konaklama yeri olan ahirete işaret etmektedir. Anlayan ve idrak eden/kavrayan insanlar için bütün bu durumların ölümden sonra yeniden dirilişin, haşrin, hesap ve cezanın olacağına dair delil olduğu açıktır. Âyette beyan edilen hususlar ise teemmül, tedebbür, tefekkür gibi düşünmekle alakalı bir fonksiyonu gerektirmektedir. Başka bir ifadeyle bu minvaldeki bilgiler, ancak sağlam bir zekâ, doğru bir bakış açısı ve isabetli bir anlayış ile mümkün olabilir. Nitekim âyetin sonunda tedebbür ve tefekkür yoluyla sahip olunabilecek bir özellik olan “fıkh” mastarının fiil formu olan yefkâhûn kelimesinin yer alması tam isabet olmuştur (Hatip el-İskâfî, 2001: 2/532-533; İbn Cemâa, ts.: 170; Kirmânî, 1986: 65-66).

Âlimler üçüncü sırada yer alan En’âm, 6/99. âyetin sonunda “يُؤْمِنُونَ” kelimesinin tercih edilmesinin gerekçesi hakkında genellikle nimet, şükür ve iman ilişkisi bağlamında değerlendirmelerde bulunmaktadırlar. Buna göre âyette Allah’ın gökten su indirerek onunla çeşitli bitkiler yeşerttiğine vurgu yapılmakta ve böylece hurma, üzüm, zeytin, nar gibi türlü meyveyi kullarına ikramda bulunduğu sıralanmakta ve hemen sonrasında ayet, “يُؤْمِنُونَ” kelimesi ile son bulmaktadır. Kuşkusuz bütün bu nimetler şükretmeyi gerektirir. Kulun şükretmesi için evvela söz konusu nimetlerin ilahî menşeli olduğuna iman etmesi gerekmektedir (Hatip el-İskâfî, 2001: 2/ 532-533; İbn Cemâa, ts.: 170; Kirmânî, 1986: 65-66). İbn Zübeyr es-Sakafî (ö. 708/1308) bu hususta, önceki âyetleri de nazarı dikkate alarak daha geniş bir değerlendirmede bulunmaktadır. Ona göre mezkûr âyette bahsedilenlere ve ahirete dair

diğer durumlara dönük bilgiler ancak Peygamberler kanalıyla elde edilebilir. Bu da onlara ve getirdikleri mesajlara iman ile ancak mümkün olabilmektedir. Dolayısıyla “Şüphesiz bunlarda iman eden bir kavim için âyetler bulunmaktadır.” ifadesi, söz konusu insanların yeniden dirilişe iman ettiklerine işaret etmektedir (İbn Zübeyr es-Sakafi, 1971: 164-165). Kısacası âyetin imana dönük bir vurgu ile bitmesi isabetli olmuştur.

Sonuç olarak ilgili âyetlerin sonunda kullanılan kelimelerin tesadüfen ya da kafiye uyumu gibi bir amaç için seçilmiş kelimeler olmadığı hatta hiçbirinin, diğerinin cümle içerisindeki işlevini yerine getiremeyeceği söylenebilir. Dolayısıyla mevzu bahis kelimelerin seçiminin bilinçli olduğu ve hepsinin farklı anlamlara vurgu yaptıkları anlaşılmaktadır.

Sonuç

Kur’ân’da lafzen müteşâbih ifadelerin gereksiz tekrarlar olduğunu ileri süren menfi düşünceler, hatta bunun üzerinden Kur’ân’a saldıranlar olmuştur. Fakat gerçek şu ki lafzen müteşâbih âyetlerin hiçbiri gereksiz tekrar değildir. Nitekim lafzî müteşâbihler hakkında tafsili izahatta bulunan âlimler, lafzen müteşâbih ifadelerin, Kur’ân’ın değişmez ve güçlü i’caz özelliğini ortaya koyduklarını ayrıntılı bir şekilde belirtmişlerdir. Ayrıca aynı âlimler, lafzî müteşâbihâtı bahane ederek Kur’ân-ı Kerim’i karalamaya ve onun ilahîliğini inkâr etmeye çalışan mühlidlere de muknî cevaplar vermişlerdir.

İslam karşıtlarının, lafzî müteşâbihler gibi muhtelif nedenlerle bazı müminlerin saf zihinlerini bulandırmaya çalıştıkları bilinmektedir. Bu minvaldeki yaklaşımların Kur’ân’a dönük karakteristik özelliklerinden biri de bu olmuştur. Böylece bu insanlar, ideolojik açıdan taraftarlarının sayılarını artırmanın yanında müminlerin zihinlerinde şüphe oluşturmaya çalışmışlardır. Dolayısıyla lafzî müteşâbihât hakkındaki çalışmalar, mühlidlerin Kur’ân’a dönük saldırılarına cevap verirken aynı zamanda zihinlerde oluşturulmaya çalışılan kuşkuların giderilmesine de vesile olmaktadır.

Diğer taraftan tamamen iyi bir niyetle Kur’ân’da lafzen müteşâbih âyetlerin bulunmasındaki ilâhî hikmeti merak edenler bulunmaktadır. Bu insanların bir kısmı, lafzî müteşâbihlerdeki incelikleri kendi başlarına idrak edebilecek bilgi ve maharete de sahip olmayabilirler. Haddî zatında, Kur’ân’da lafzen müteşâbih olan âyetler arasındaki benzerlik veya farklılığın anlamını tafsilatlı bir şekilde beyan eden çalışmalar, mezkûr meraka kaynaklık eden sorulara da cevap vermiş olmaktadır.

Tahkik ehli, lafzî müteşâbihâtın yorumunda fesahat, anlam, muhatabın durumu ve bağlam gibi pek çok unsuru göz önünde bulundururken Kur’ân karşıtı olanlar, bunların hiçbirini dikkate almamış ya da almak istememiştir.

İskâfi gibi bu meseleye ilgi duyan ve konu hakkında müstakil eserler telif eden âlimlerin Kur’ân’daki lafzî müteşâbihâta dair değerlendirmelerine bakıldığında, Kur’ân’ın aynı temel anlam etrafında muhtelif söz dizilişleriyle de beyânî icazını muhafaza ettiği anlaşılmaktadır. Diğer bir ifadeyle lafzen müteşâbih âyetlerin her biri, Kur’ân’ın beyânî i’cazını yansıtmaktadır. Bu durum Kur’ân’daki aynı ya da farklı bir anlamın beyânî açıdan i’caz niteliğini muhtelif söz dizilişleriyle koruyabildiğini göstermektedir. Kısacası lafzen müteşâbih ifadelerin Kur’ân’da yer alması hem mana hem de üslup yönünden önemlidir. Sonuç olarak, bu çalışmadaki örneklerde ortaya konulduğu üzere, tahkikî bir bakış açısıyla ve tafsilatlı olarak değerlendirildiğinde lafzî müteşâbihâtın, Kur’ân için bir kusur değil tam aksine onun i’cazını yansıtan pek çok hususiyet içerdiği söylenebilir.

Kaynakça

- Altın, M. (2021). *Kur’ân’ın Beyânî İ’cazı Bağlamında Hurûf-ı Mukattaa*. Amasya İlahiyat Dergisi, (16), 301-335. DOI: 10.18498/amailad.899697.
- Akbaş, Y. F. (2020). *Kısmî Farklılık İçeren Lafzî Müteşâbih Âyetlerin Belâgat İlmi ve Filolojik Açından Değerlendirilmesi* [Doktora Tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Arsel, İ. (2015). *Kur’ân’ın Eleştirisi-2*. Kaynak Yayınları.

- Arsel, İ. (ts). *Kur'ân'ın Eleştirisi-1*. Kaynak Yayınları.
- Bereket, M. b. R. (t.y.). *El-Müteşabü'l-Lafziyyi fî Kur'ani'l-Kerîm ve tevcîhuhu* [Yüksek Lisans Tezi]. Camiatu İmam Muhammed Suud el-İslâmî.
- Cerrahoğlu, İ. (1987). İlhad Kelimesinin Anlamı ve Memleketimizdeki İlhad Hareketleri. *İslâmi Araştırmalar*, 5, 5-8.
- Cerrahoğlu, İ. (1997). *Tefsir Usûlü*. TDV Yayınları.
- Cessâs, A. b. A. E. B. er-Râzî. (1405). *Ahkâmu'l-Kur'ân*. Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî.
- Cevherî, İ. b. H. (1990). *Es-Sihâh Tâcu'l-Luga ve Sihahu'l-Arabiyye* (C. 1-7). Dâru'l-'İlmi'l-Melâyîn.
- Cürcânî, A. (1988). *Delâilu'l-İ'câz fî İlmi'l-Me'ânî*. Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye.
- Dozy, D. R. (1908). *Târih-i İslâmiyyet* (Abdullah Cevdet, Çev.). Matabaa-i İctihad.
- Ebu'l-Bekâ el-Kefevî, E. b. M. el-Hüseynî. (1998). *El-Külliyât*. Müessesetu'r-Risale.
- el-Cürcânî, A. (1988). *Delâilu'l-İ'câz fî İlmi'l-Me'ânî* (neş. Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye.
- Eren, C. (2001). Kur'ân-ı Kerim'de Tekrar Olduğu İddiasının Belâgat Açısından Değerlendirilmesi. *EKEV AKADEMİ DERGİSİ*, 3(2), 91-107.
- Hâlidî, S. A. (2008). *El-Beyân fî İ'cazi'l-Kur'ân*. Dâru Ammar.
- Hatip el-İskâfî, E. A. M. b. A. el-İsfahânî. (2001). *Dürratü't-Tenzîl ve Gürratü't-Te'vîl*. Câmiatu Ümmi'l-Kura.
- İbn Akil Mûsa. (1997). *İ'cazu'l-Kur'âni'l-Kerîm Beyne'l-İmam es-Suyûtî ve'l-'Ulemâ*. Dâru'l-Endülüs el-Hadrâ.
- İbn Cemâa, B. E. A. M. b. İ. (ts.). *Keşfu'l-Me'ânî fî'l-Müteşâbihi'l-Mesânî*. Dâru'ş-Şerîf.
- İbn Fâris, E.-H. A. (1979). *Mu'cemu Makayisi'l-Lügâ*. Dâru'l-Fikr.
- İbn Manzûr, E.-F. M. b. M. b. A. el-Ensârî. (ts). *Lisânü'l-Arab* (C. 1-6). Dâru'l-Maarif.
- İbn Zübeyr es-Sakafî, E. C. A. b. İ. (1971). *Melâku't-Te'vîl*. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İsfahânî, E.-K. H. b. M. b. el-Mufaddal er-Râgıb. (2009). *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'ân*. Dâru'l-Kalem.
- İsfahânî, E.-K. H. b. M. (t.y.). *El-Müfredât fî Garibi'l-Kur'ân* (C. 1-2). Mektebetu'n-Nezâr Mustafa el-Baz.
- Kirmânî, Mahmud. B. H. b. N. (1986). *El-Burhân fî Tevcihi Müteşâbihi'l-Kur'ân*. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Kisâî, E.-H. A. b. H. (1994). *Müteşâbihu'l-Kur'ân*. Külliyyetu'd-Da'vatu'l-İslâmiyye ve'l-Lecnetü'l-Huffâzi 'ala't-Turasi'l-İslâmiyye.
- Kuteybe, İ. (1973). *Te'vîlu Müşkili'l-Kur'ân*. Mektebetu Dâru't-Turâs.
- Margoliouth, D. S. (1914). *The Early Development of Mohammedanism*. New York Charles Scribner's Sons, Newyork.
- Meryem Şems. (2005). *El-İ'câzü't-Tibbî fî'l-Kur'ân*. Dâru'l-Hâdî.
- Nehhâs, E. C. A. b. M. b. İ. el-Murâdî el-Mısrî. (1988). *Me'ânî'l-Kur'ân*. Câmiatu'l-Ummi'l-Kurra.
- Nevfel, A. (1987). *El-İ'câzü'l-'Adedî li'l-Kur'âni'l-Kerim*. Daru'l-Kitabi'l-Arabî.
- Özdaş, H. (2020). *Lafzî Müteşâbih Âyetlerdeki Anlam Farklılığı*. 7(13), 215-249.

- Rummânî, E.-H. A. b. İ. (1976). *En-Nüket fî İ'câzi'l-Kur'ân (Selâsü Resâil fî İ'câzi'l-Kur'ân içinde)*. Dâru'l-Maarif.
- Salmazzem, M. (2020). *Kur'ân'a materyalist yaklaşımlar*. Fecr Yayınları.
- Sekkâkî, E. Y. Y. ibn E. B. M. b. A. (1987). *Miftâhu'l-Ulûm*. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Sinanoglu, M. (2000). İlhâd. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 22, ss. 90-92). TDV Yayınları.
- Suyûtî, C. A. b. E. (1973). *Mu'teraku'l-Akrân fî İ'câzi'l-Kur'ân* (C. 1-3). Dâru'l-Fikri'l-'Arabî.
- Suyûtî, E.-F. C. A. b. E. B. b. M. el-Hudayrî. (2008). *El-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Müessesetü'r-Risale.
- Yıldız, İ. (2021). İslam ve Dini Çoğulculuk: Abdülaziz Sachedina Örneği. İçinde *İslam Düşüncesi Araştırmaları- III- Yaşadığımız Çağ* (ss. 251-263). Araştırma Yayınları.
- Zebidî, E.-F. M. b. M. b. A. el-Ensârî. (1965). *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs* (C. 1-40). Matbaatu Hukûmeti'l-Kuveyt.
- Zebidî, E.-F. M. M. b. M. el-Hüseynî. (1975). *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*.
- Zemahşerî, E.-K. C. M. b. Ö. b. A. (1998). *Esâsü'l Belâğa*. Dâru'l Kütûbi'l İlmiyye.
- Zerkeşî, B. M. b. A. (1990). *El-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. Dâru'l-Marife.
- Zürkânî, M. A. (2001). *Menâhilu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kurân*. Dâru'l-Hadis.

Extended Abstract

It is possible to deal with mutashabih as a Qur'anic concept in two ways. One can be considered as a term in response to the concept of muhkam, and the other as an element of the literal mutashabih compound. The phrase of "Mutashabih verses" is used for verses that can have many meanings and need for second evidence to choose one of these meanings. Muslim scholars have generally analyzed mutashabih verses in two kinds, namely inner and literal. The majority of mutashabih verses mentioned apart from muhkam verses are examples of inner mutashabih verses. In addition to this, some verses in the Qur'an are also examples of verbal mutashabihat. literal mutashabih, in short, is the mention of the same event in different places in the Qur'an in different ways in terms of subject or expression.

According to the general opinion of Muslim scholars only Allah Almighty knows the meaning of the inner mutashabih verses. On the other hand, literal mutashabihs, can be considered within the scope of mutashabihs that can be interpreted by scholars who have a wide acquaintance. However literal mutashabih is the mentioning of the same event in different places in different forms in terms of subject or expression. Studies on literal mutashabihat can be handled in two parts. The literal mutashabihs in the first part are the ones that are mentioned in the tafsir as a requirement of the context of the verses.

The comments on this issue are mostly related to the verse or expressions in the verses that are thought to be repeated. In the second part, the issues related to literal mutashabih are examined. There is no uniform classification method in studies on literal mutashabihs. Most of the authors followed a method unique to them. Some scholars, on the other hand, include literal mutashabihat in the context of the subjects they deal with or the examples they examine within the scope of the Qur'an's statement i'jaz. In short, it is understood that the literal mutashabihs in the Qur'an are seen as an independent aspect of i'jaz, or as a delicacy of the rhetoric and i'jaz of the Qur'an.

There is no element in the Qur'an that can constitute a fault. Otherwise, it is certain that it will overshadow its miraculous feature. It is accepted by the Muslim scholars that the presence of some expressions in the Qur'an in similar structures that fall within the scope of literal mutashabih is not a literary defect in the Qur'an. In order to understand the arrangement and literary quality of the expressions in the Qur'an, it is necessary to know the eloquence details of the Qur'an. It is thought that the examination of literal mutashabihs will not only reveal the literary aspect of the Qur'an, but also provide an answer to those who want to criticize the Qur'an in this respect.

We can basically divide the approaches on literal mutashabihat into two as ilhâdi approaches and of faith approaches. Those who have an ilhâdi approach have made all kinds of claims to deny the divine nature of the Qur'an. The existence of literal mutashabihs in the Qur'an has been one of their excuses in this regard. With the claim that these expressions in the Qur'an are unnecessary repetitions, it is argued that they cannot be divine words. On the other hand of faith approaches can be categorized into two; superficial and detailed. In the superficial approach, it is aimed to make it easier for the hafizes to memorize the verses that are mutashabih in terms of wording, without confusing them with each other while memorizing the Qur'an. In the detailed approach, however it is aimed to reveal the subtleties in literal mutashabihat. Undoubtedly, all of these are also related to the i'jaz of the Qur'an. As a matter of fact, the studies that were copyrighted in order to respond to the enemies of the Qur'an, who claim that the literal mutashabihat in the Qur'an is meaningless and causes unnecessary repetition, are such works.

To sum up, it is clear that the subject of literal mutashabihat has a strong relationship with the i'jaz of the Qur'an. For those who are ignorant of the relevant subject or tend to deliberately distort the truth, literal mutashabihat is an excuse to defame the divinity of the Qur'an. However, in the eyes of competent scholars who evaluate the issue from an objective point of view, there are important evidences supporting the divine source of the Qur'an on the axis of literal mutashabih.